

רמב"ם כפי שהוא

הטענה שעלתה לאחרונה בתקשורת על התאסלמותו של הרמב"ם היא מיתוס. המנסה לסדוק את דמותו של הנשר הגדול. בחינת עולמו של הרמב"ם מלמדת שאין לטענה מוסלמית זו כל בסיס

רבינו תחומי פעילותו של הרמב"ם מעורר מדי פעם דעות התולות בו דברים של הבל. כך הוא בסיפור על אודות התאסלמותו של הרמב"ם. סיפור זה עולה מעת לעת ולאחרונה אף עלה ביומן הצהריים של "קול ישראל". בריאיון של יואב קרקובסקי עם ארנון סגל, טען סגל שהרמב"ם עלה להר הבית, וקרקובסקי טען כנגדו (כנראה כדי לציין כי אין מכאן ראיה שמוותר ליהודים לעלות להר הבית) שידוע שהרמב"ם התאסלם, ושלה את סגל ללמוד היסטוריה.

בעיני המבקשים לקעקע את דמותו של הרמב"ם זו חדשה מרעושה, אך למעשה אין בטיעון זה מן החדש, שכן הוא הועלה כבר בעבר מספר פעמים ונדרחה. להלן אבקש לנטרל את העוקץ שבו ולהראות שבחינה אמיתית של הדברים מוציאה את האוויר מן הבלון הפורה הזה. נבחן את הדברים בקצרה משלושה היבטים: מקור המסורת, חייו של הרמב"ם והגותו.

קידוש החיים

מבחינת מקור הסיפור, המקורות ברבר התאסלמותו של הרמב"ם הם חיבורים מוסלמיים שיצאו מתחת ידי בני דורו של הרמב"ם או מעט אחריו, וביחוד של ההיסטוריון המוסלמי אבן אלקפטי (1172–1248). הטענה העיקרית שלהם היא כי הרמב"ם התאסלם בהיותו בספרד או במגרב (במערב צפון אפריקה). מוסלמים בני דורנו אינם מזכירים את הרבר כלל, ייתכן מפני שתוקפה של הטענה כבר אבד. מכל מקום, בשלוש מאות השנים האחרונות הדיונים בעניין זה נעשים בעיקר על ידי יהודים. חוקרים רציניים בני זמננו, כמו הרברט א' דוידסון, כבר פקפקו במהימנותו של מקור המסורת.

מבחינת דברי הרמב"ם, כדי לנתח לעומק את הטענה יש להכיר את תהליך ההתאסלמות בימי הרמב"ם ואת רקעו. אל־מוואַהֲדוּן, בני כת אסלאמית קיצונית (ברומה לדאעש של ימינו), ניסו ליצור במקומות התפשטות הכת בספרד ובמגרב מרחב מוסלמי טהור שאין בו לא יהודים ולא נוצרים. בני הכת דרשו מכל תושב לדקלם את ה"שהאדה" (= העדות) ברבר בלעדיות האיל ושלחותו של מוחמד.

הרמב"ם עצמו מתאר את הרבר ב"איגרת השמד", שנועדה להגן על האנוסים שאמרו את ה"שהאדה" רק כלפי חוץ והמשיכו להיות יהודים בסתר. האיגרת נכתבה כתגובה לדברי אחד מחכמי היהודים שדרש מאחיו היהודים למות על קידוש השם ולסרב לומר אותה. בניגוד לזה, הוכיח הרמב"ם שאין באמירתה משום ייחוד ואל יעבור, שהרי האסלאם אינו בגדר עבודה זרה, והאמירה

יוחאי מקבילי הוא העורך הראשי של "מפעל משנה תורה" ואיש הייטק

שכבר הקריב את חייו על קידוש השם לפי הנחייתו של אותו חכם שכתב הרמב"ם נגדו (למעשה זו הייתה עמדתם של חכמי אשכנז וכך נהוג היה שם למעשה, ראה למשל תוספות עבודה זרה כו, ב).

מכל מקום, הרמב"ם מציע לומר את ה"שהאדה" ולהסתלק מיד למקום שאפשר לחיות בו כיהודי. מנוסח מסוים באיגרת עולה האפשרות שאולי דברי הרמב"ם יסודם בחווייה אישית שחויה, שהרי הוא אומר: "העצה שאני יועץ לעצמי, והדעה שאני רוצה בה לי ולידידי ולכל מבקש ממני עצה, שיצא מאלה המקומות". גם אם כך הם פני הדברים, והרמב"ם נאלץ להציל את עצמו באמצעות התאסלמות למראית עין, הרי שניטלה חריפותה של הטענה ברבר "התאסלמותו" של הרמב"ם. הידיעה המרעושה מתפוגגת בקול ענות חלושה, ואין צורך "להגן" על הרמב"ם. באופן פרדוקסלי, דווקא הסיפור על ההתאסלמות המדומה – היא היא המופת בקידוש השם לפי הרמב"ם, בשמירת התורה, זו תפיסתו הייחודית בשמירת החיים. אותה יש לנצור בחיי היום יום.

דחייה גלויה

מבחינת סדר חייו של הרמב"ם, אין להתאסלמות זו כל ביטוי. להפך. דווקא בעטיו של האסלאם הרמב"ם ומשפחתו הפכו פליטים, והוא הקדיש את כל חייו בדבקות יתרה לעמו, להצלת התורה שבעל פה ולהצלת יהודים כדי שישמרו על דתם מפני האסלאם, כפי שעולה מכתביו

עצמה ריקה מתוכן, שהרי אינה דורשת ממי שאומר אותה לעשות מעשה וגם הדורשים לומר אותה "יודעים היטב שאין אנו מאמינים באותו הדיבור, ואינו כפי אומרו אלא כדי להינצל מן המלך כדי להפסי דעתו ברבור פשוט" (הר"י קאפח, עמ' קיח; הר"י שילת, עמ' נד).

לדעת הרמב"ם, לא זו בלבד שמוותר לומר את ה"שהאדה" בשעת הסכנה, אלא יש חובה לאמרה, שהרי כתב שמי שמוסר את נפשו במקום שאינו מחויב לעשות כן "הוא חוטא ומורד במעשיו, דמו בראשו, והוא מתחייב בנפשו". דווקא השמירה על החיים במקרה זה הם הם קידוש השם שנאמר: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם". וכן הוא פוסק גם בספר "משנה תורה": "כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ 'עֲבַד וְאַל יִהְיֶה', וְנִהְרַג וְלֹא עֲבַד – הָרִי זֶה מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ" (יסודי התורה, ה, ד); "הָא לְמַדְתָּ שְׂאִין מְשַׁפְּטֵי הַתּוֹרָה נִקְמָה בְּעוֹלָם אֶלָּא רַחֲמִים וְחֶסֶד וְשְׁלוֹם בְּעוֹלָם" (שבת ב, ג).

אות המבוכות בהקשר זה היא ששורות אחדות לאחר שכתב ב"איגרת השמד" שמי שנהרג ולא עבר כשאינו חייב הוא חוטא, הרמב"ם כותב ש"כל מי שנהרג כדי שלא יודה בשליחות אותו האיש (=מוחמד), לא ייאמר עליו אלא שעשה מצווה, ויש לו שכר גדול לפני ה' יתעלה, לפי שמסר נפשו על קדושת השם". ונשאלת השאלה איך אפשר ליישב את הסתירה הפנימית שיש לכאורה באיגרת השמד. נראה לי שהרמב"ם רק נמנע מלהוציא לעז על מי

דחה יסודות רבים באסלאם. פסל הרמב"ם בקורדובה, ספרד צילום: גטי אימג'ס

ותשובותיו. ב"איגרת תימן", שנכתבה בערבית באותיות עבריות, דוחה הרמב"ם את יסודות הדת המוסלמית. הוא מודע לסיכון הגדול שבכתיבתה, ומבקש להיזהר "תכלית הזוהרות" שלא תופץ בין הגויים, "ואז יארע מה שיצילהו ה' ממנו, וכתבתיו ואני ירא מאוד, אלא שראיתי שהצדקת הרבים ראוי לסכול עליה את הסכנה".

זאת ועוד, הרמב"ם חיבר את ספר "משנה תורה" מתוך חזון גדול לעמו, כדי שהספר ישמש כעין חוקה ברורה למדינה שבדרך, שבה משוקעת "כל התורה כולה", ממנה ראוי לפסוק, ואותה ידע כל חכם בסנהדרין. בנוסף לכך הוא הרחיק את לימוד התורה מן המוסלמים ולא מן הנוצרים (שו"ת הרמב"ם, סימן קמט). אפשר להביא עוד ועוד דוגמאות לכך, אך נסתפק באמירה שאין אפילו מעשה אחד בחייו שהוא מעשה מוסלמי מובהק. אם כן, באיזה מובן הוא התאסלם?

כדאי להבחין בעובדה נוספת חשובה לא פחות. מעשיו של הרמב"ם עוררו עליו לא מעט אויבים מקרב היהודים, ואלו לא חסכו מאמצים לפגוע בו, אך ככל הידוע לנו איש מהם לא הטיל ברמב"ם רפש זה. אילו היה כערעור על משפחתו של הרמב"ם ממש הוא היה מספק נשק רב למתנגדיו, וקשה היה לנאמניו להסתיר את הדבר.

מבחינת הגותו של הרמב"ם, הרמב"ם רצה יסודות רבים באסלאם אם בדרך סמויה או בגלוי. הדברים באים במפורש בתפיסתו ההיסטוריוסופית, שבה האסלאם הוא שלב בהתפתחות העולם הלא יהודי לעבר יהדותו, "לְיִשְׂרָאֵל דְּרַךְ לְמַלְכָּה תְּמַשִּׁיחַ וְלְתַקְוָה הָעוֹלָם פְּלוֹ לְעַבְדֵי אֵת ה' בְּיַחַד" (הלכות מלכים יא, ד). מיגור עבודת האלילים התגשמה באסלאם במלואה, אף על פי שנתלו לה תופעות בלתי

רצויות, "ולא מפני שהם משקרים עלינו ומכזבים... כך נכזב אנחנו עליהן ונאמר שהם עובדי עבודה זרה" (איגרת לר' עובדיה הגר; שו"ת, סימן תמח). יבוא היום שהם ידעו "שְׂשֻׁקָר נִחְלוּ אַבּוֹתֵיהֶם וְשָׁנְבֵיאֵיהֶם וְאַבּוֹתֵיהֶם הִטְעוּם".

הייעוד של אמונת האסלאם בגן עדן חומרי נוצץ ושטוף זימה (שיתעדנו בו עם "בנאת אלחור", הבנות הלבנות) הוא אוילות ולעג למהות האדם (הלכות תשובה ח, ג). לפי המסורת המוסלמית מוחמד היה אנאלפאבית, ובעיניהם דווקא עובדה זו מגדילה את כוחו של האל. הרמב"ם דוחה במובלע את מעמד הנבואה של מוחמד: "אך לא ייתכן לדעתנו שיִנָּבֵא את אחד הבורים מקרב המוני העם, אלא במידה שאפשר שהוא יִנָּבֵא חמור או צפרדע" (מורה נבוכים ב, לב). תפיסתו בעניין זה עקבית מראשית כתביו ועד אחריתם.

סיכומם של דברים: יחסו של הרמב"ם לאסלאם היה אובייקטיבי עד מאוד: לחלקו החיובי היה אוהד, ולחלקו השלילי הוא בו בלא קנאות ובלא שנאה: "ראוי לו למי שרוצה לרדוף דין צדק שלא יהיה עוין כלפי מי שחולק עליו, אלא יהיה נוח וינהג ביושר, ויכיר בנכונות טענותיהם התקפות כפי שהוא מכיר בנכונות טענות עצמו" (מורה נבוכים ב, טו). הוא למד מהם מתמטיקה ואסטרונומיה ורפואה. הוא רצה בנימוקים דעתניים את יסודות אמונתם הדתית. מצד שני, הוא העריך חלק מן הפילוסופים שלהם, כמו אל־פאראבי ועוד.

גדול בריאליה

טענת התאסלמותו של הרמב"ם היא חלק ממגמה של שבירת מיתוסים, הרווחת בימינו, אבל דווקא הכרת

הרמב"ם כפי שהוא מעידה שהוא מלכתחילה חף מכל מיתוס. זוהי תפיסתו ביחס למציאות. בעיני הרמב"ם, בימות המשיח "עולם כמנהגו נוהג", והתיאור המקראי בדבר "וגר זאב עם כבש" אינו אלא משל. מדוע מרחיק הרמב"ם את האוטופיה הנפלאה הזו? מפני שבמקום שבו מאמינים בפנטזיות, אין מכירים את המציאות היפה, הבנאלית, הפשוטה, ובמקומה ממתינים לדמיון כוזב.

בעיני הרמב"ם, "שאיפתנו ושאיפת כל אנשי החכמה מיחדי סגולה הפך שאיפת ההמון. כי המוני בעלי התורות יותר חביב עליהם וְקָרַב לסכלותם לעשות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה את זה, ומבארים כל דבר נגד המושכל, וטוענים בו שהוא נס, ומתרחקים מכך שיהא דבר על דרך הטבע... ואנחנו שואפים לאחד בין התורה והמושכל, ונתאר כל הדברים כפי סדר טבעי אפשרי בכל אלה, זולתי מה שנאמר בו בפירוש שהוא נס, ואין שום אפשרות לבארו כלל, רק אז נאלץ לומר שהוא נס" (מאמר תחיית המתים, עמ' פדפח).

תפיסתו של הרמב"ם את המציאות היא ריאליית. יש בה חזון המחליץ את המחשבה מן התבניות ההמוניות הלוכדות אותה, ומקדם את העולם אל יעדו. מיתוסים אינם מקרבים את החזון, אלא רק מרחיקים אותנו מן האמת ומן המעשה הנדרש. הטענה שהרמב"ם התאסלם והכוונה לגזור מכך מסקנות – היא עצמה מיתוס שמבקשים אנשים שונים ליצור סביבו, במטרה לפרק את דמותו. כפי שראינו, הרמב"ם עצמו, מכלל ההיבטים, רחוק מכך. גדולתו ותרומתו לעם היהודי הן דבר שבלתי ניתן לערעור, וזה איננו מיתוס שיש לשברו. זוהי המציאות. זהו הרמב"ם. ●